

*Т.В.Чухліб
(Київ)*

Правобережна Україна в міжнародних договорах у другій половині XVII - на початку XVIII ст.

Проблеми міжнародного становища Української держави середини XVII - початку XVIII ст., на нашу думку, не дістали достатнього висвітлення у сучасній вітчизняній історіографії. Зокрема, мало досліджувалась політична історія Правобережної України, те-

риторія, яка на перших етапах існування національної держави була її складовою частиною, в згодом перетворилася на "поле битви" зовнішньополітичних інтересів Туреччини, Речі Посполитої та Росії. Саме ці країни протягом майже півстоліття визначали долю українських земель Правобережжя. Об'єм даних тез не дає змоги охопити всі аспекти проблеми, а тому подаємо лише короткий аналіз міждержавних договорів, де йшла мова про правовий статус Правобережної України.

1. *Андрусівський* мирний договір між Московською державою і Річчю Посполитою (підписаний 30 січня 1667 р.). Україна після двадцятилітніх визвольних змагань була розподілена за "правом сильнішого" між двома супердержавами; адміністративна територія Української держави на правому березі Дніпра разом з Кисвом знову мала опинитися під владою польського короля. "...Козаків із другого боку (Правобережжя - Т.Ч.) Його Царська Величність звільняла від присяги виконаної собі на підданство". Отже, закиди російсько-радянської історіографії у "зраді" правобережних гетьманів П.Дорошенка, М.Ханенка та інших правителів цієї частини України є безпідставними.

2. *Підгасцький* трактат між Польщею і Україною (в особі гетьмана Дорошенка), (19 жовтня 1667 р.). Тимчасова угода, що мала чинність до створення спільної польсько-української комісії для знаходження компромісу у справі політичного статусу Правобережної України між королем Яном Казимиром та Українським гетьманом. До початку роботи комісії Корона не повинна була "вводити коронних військ у жодне місто, нікуди, де тільки мешкають козаки". П.Дорошенко разом з правобережними полковниками визнавав протекцію польського монарха.

3. *Острозька* угода між Україною (її репрезентував гетьман М.Ханенко) та Річчю Посполитою (2 вересня 1670 р.). Дорошенко не бажав виконувати вимог поляків, які б привели до втрати Україною, набутої під час Визвольної війни, державності. А тому польський уряд в результаті т.з. Острозької комісії підписує договір з Ханенком і його старшиною - були визнані права та вольності правобережного козацтва, як військової одиниці, однак власне українська політико-адміністративна система на Правобережній Україні мала бути зруйнована. Внаслідок чого П.Дорошенко визнає протекцію турецького султана над тією частиною Правобережжя,

де гетьман мав владу. Цей акт було узаконено на козацькій Раді в Корсуні 19 вересня того ж року.

4. *Бучацький договір* між Туреччиною і Польщею (18 жовтня 1672 р.). Територія українського Поділля відходила до Порту; "Україна в її давніх границях уступалася козакам" - тут малося на увазі Правобережжя, що управлялось Дорошенком, який намагався об'єднати під своєю булавою і лівобережні полки. Представники України бажали взяти участь у переговорах, але польські комісари не дали згоди. Козакам також віддавалася "Біла Церква та інші фортеці з усіма гарматами й запасами". За трактатом всі попередні договори між двома країнами залишалися в силі крім пунктів, які були прийняті в Бучачі. Однак, Річ Посполита не виконувала умов цього договору і, навіть, не ратифікувала його на Сеймі.

5. *Журавницький мир* між Польщею та Портою (17 жовтня 1676 р.). Про українську юрисдикцію над Правобережжям вже не згадувалось. Вся Правобережна Україна переходила під безпосереднє управління Порту, крім Білої Церкви й Павлолі, де мали перебувати польські гарнізони. За договором султан мав визначити час для створення турецько-польської комісії, яка б почала займатися встановленням кордонів між двома державами. З заключенням Журавницького миру правобережна частина України перестала виступати як суб'єкт міжнародних відносин.

6. *Бахчисарайський мирний договір* між Московською державою, Туреччиною і Кримським ханством (13 січня 1681 р.). Правобережні українські землі за р. Буг відходили до султана; на території від Бугу до Дніпра "ніякого поселення не робити" як Порті з Кримом, так і Москві; Київ з околицями мав залишитись у сфері впливу царя. Кримське ханство виступало, головним чином, як посередник у переговорах.

7. *Вічний мир* між Річчю Посполитою і Московщиною (6 травня 1686 р.). Польща визнавала на Правобережжі за царем Київ з землями між Стугною та Ірпенем. Статус "споконвічних" козацьких територій - вниз по Дніпру, від Ржищева і Трахтемирова до Черкас і Чигирини - знову не був визначений. Сьома стаття договору постановляла, "що ті місця мають залишатися порожні, так як вони є тепер". Було вирішено проблему переходів козаків з Правобережної України на лівий берег Дніпра і навпаки - віднині московський цар "тих козаків, ... які живуть у Немирові, в Павлолі і біля Білої Церкви не будуть і не велять приймати в свою оборону".

Так само мав діяти і польський монарх по відношенню до запорізьких козаків, які часто приходили на допомогу правобережному гетьману А.Могилі.

8. *Карловицька угода між Туреччиною та Польщею* (16 січня 1699 р.). Після двадцятирічної переви Річ Посполита вертала собі право на володіння подільськими землями разом з м.Кам'янець. Оттоманська Порта відмовлялась також і від усієї Правобережної України. Третя стаття угоди проголошувала, щоб "гетьмана українського, котрий тепер резидус в Молдавії, Порта скасувала". Розпадалась могутня Османська імперія. В зв'язку із зникненням турецької загрози польська шляхта вертається на Київщину і Брацлавщину, де разом з коронним державно-адміністративним устроєм співіснував і власне український, головним чинником якого були козацькі полки - Білоцерківський (Фастівський), Богуславський, Брацлавський та Корсунський.

9. *Нарвський договір* (Вічний оборонний союз) між Росією та Короною Польською (в особі представників Сандомирської конфедерації, 1702-1717), (підписаний 19 серпня 1704 р.). Це був військовий союз в якому обумовлювалося, що Правобережна Україна мала залишитися за Польщею, незважаючи на перебування російських військ у кількості дванадцять тисяч чоловік на її території. Крім того, Москва брала на себе зобов'язання придушувати козацькі антипольські повстання на Правобережжі.

10. *Прутський мирний договір між Туреччиною і Російською державою* (12 липня 1711 р.). Петро I відмовлявся від посягань на Правобережну Україну на користь польського короля і кримського хана, що був васалом Порти. Хан Давлет-Гірей говорив, що султан звільнив правобережні землі по р.Случ "від ляхів і москалів". Обмежувалась сфера російського впливу, адже евакуювались московські військові бази з Волині - Полонне і Межиріччя, Київщини та Брацлавщини - Біла Церква, Немирів, Вінниця. Прутський мир зупинив тенденцію до об'єднання Правобережжя з Гетьманщиною. Частина Польської програми по звільненню цих земель від російської присутності опинилися в руслі турецької політики. Туреччина надавала військово-адміністративне управління над територією від Дніпра по Случ українському гетьману П.Орлику.

11. *Константинопольський трактат між Москвою і Портою* (5 квітня 1712 р.) "... Їх Царська Величність руку відіймас від козаків з стародавніми їх кордонами, які проживають по цю сторону

Дніпра" (на Правобережній Україні - Т.Ч.). Султан надавав гетьману Орлику повне право на володіння Правобережжям з резиденцією у Немирові, а потім Чигирині. Влітку того ж року на Брацлавщині і Київщині знову почали відроджуватися козацькі полки - Корсунський, Уманський, Чигиринський. Турецький уряд навіть хотів призначити ієрусалимського патріарха Хрисанфа на "козацьку патріархію". З цього року Росія повністю відмовлялася від посягань на Правобережну Україну.

12. *Андріанопольський договір між Туреччиною та Росією* (13 червня 1713 р.). Порта додавала до попереднього трактату статтю про новий розподіл кордонів на Правобережній Україні, починаючи від Києва. Для цього знову повинна була організуватись комісія. Однак російський уряд не погоджувався записувати "коронні" землі України "в турецьку сторону" і відсилав турецьких дипломатів з цим питанням у Польщу. Росія вважала, що султан почне вимагати ці території після переселення козаків у 1711-1712 рр. на Лівобережжя, як "незаселені землі".

13. *Доповнення до Андріанопольського договору* (12 квітня 1714 р.). Було додано ще дві статті за якими Річ Посполита зобов'язувалась зважати на перший пункт, прийнятий в Андріанополі, про заборону втручання Росії у "польські справи". До кінця квітня польське коронне військо зайняло всю територію Правобережної України від Случу до Дніпра.

Таким чином, півстоліття боротьба Речі Посполитої, Московської держави та Османської імперії за володіння Правобережною Україною закінчилася на користь польського короля. Період запеклих дипломатичних і військових міждержавних змагань орієнтовно можна розбити на такі етапи: *перший* (1667-1676 рр.) - Варшава і Москва поділили сфери впливу, внаслідок чого Правобережна Україна відходила до Польщі; власне українська державно-політична система на Правобережжі виступала, як суб'єкт міжнародного права; Про свої "права" заявляє Туреччина; *другий* (1676-1699 рр.) - Османська імперія володіє Правобережжям, але Річ Посполита веде боротьбу як військову, так і політичну, за його повернення; козацькі території мають невизначений правовий статус; *третій* (1699-1711 рр.) - Росія веде політику, направлену на включення до складу імперії Правобережжя; Польща і Туреччина протидіють цьому; *четвертий* (1711-1714 рр.) - султан надає право управляти правобережними землями українському гетьману, але згодом Пор-

та змінює політичну орієнтацію - територія Правобережної України відходить до Польщі. Лише наприкінці XVIII ст. український народ Правобережжя зміг об'єднатись з українцями, які проживали на лівому березі Дніпра в "единой и неделимой" Російській імперії.